

Journal of Iranian Studies
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 18, No. 35, Summer 2019

**The monumental site of Shirkooh (Naein) a new sign in the
Sassanian Studies of the Central plateau of Iran**
(The assessment of Archaeological evidence
and historical texts)*

Milad Baghsheikhi¹
Mohammad Esmail Esmaili Jelodar²
Alireza Khosrozadeh³
Mehdi Sheikhzadeh Bidgoli⁴
Alamdar Alian⁵

1. Introduction

The location of Isfahan province in a highway which connects the north to the south and the east to the west has created a suitable situation for transformation and innovation of art and architecture. Naein in Isfahan province is a town located in the desert margin. *Pakooh* region is one of the villages of Naein located in the northwest. The ancient site of *Shirkooh* is in the vicinity of *Separo* Village located 6 kilometers away from the west of it. Due to its strategic location, this region has always been suitable for human settlements. Among the evidence which represents a Sassanian settlement in *Shirkooh*, one can mention a fortress, a *Čahārtāq* (four arches), and *Soffeh* (Terrace platform). It is likely that in the past this region was

*Date received: 22/11/2017

Date accepted: 09/04/2019

Email:

m.baghsheikhi@ut.ac.ir

1. Ph.D. Candidate of archaeology, University of Tehran, Iran (Corresponding author)
2. Assistant Professor and Faculty Member of the Department of Archeology, University of Tehran, Iran.
3. Assistant Professor and Faculty Member of the Department of Archeology, University of Shahrekord, Iran.
4. M.A of archeology University of Kashan, Iran.
5. M.A of archeology, Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization of Isfahan, Iran.

located near a major communication highway. Hence, the Sassanid constructed a fortress on top of *Shirkooh* (*Zardkooh*).

2. Methodology

The method of research in this paper is descriptive-analytical and data collection has been established by conducting a field survey and studying written documents. Using the second method, all information and data related to this paper, including historical texts and particularly geographical accounts, have been collected. By archaeological survey, architectural structures and cultural materials such as wares completely studied and documented. Then both data evaluated which made Comparative studies and relative chronology possible.

3. Discussion

By studying the historical texts, we recognize that the state of Fars was not only a religious and political center but also officially important for the Sassanid dynasty. During the reformation of *Khosrow I*, Iran was divided into four sections. 1. *Kust-e-xwarasan*, northeast part; 2. *Kust-e-xwarwaran*, Southwest part; 3. *Kust-e-Nimruz*, Southeast part; 4. *Kust-e-Adurbadgan*, northwest part (Daryaee, 2009: 21-24).

According to some credible historical texts like *Šahrestānīhā ī Ērānšahr* Fars state was located in one of these sections called *Kust-e-Nimruz*. Based on some geographers of the early Islamic Centuries like *Ibn Hawqel*, *Abu Abdallah Jayhani*, and *Istakhri*, Fars was one of the most extensive states which was divided into five *Kura* and Naein is considered to be a town in *Kura* of *Istakhr*. (See also *Istakhri*, 19^{۷۰}: 15; *Ibn Hawql*, 1966: 34; *Jayhani*, 19^{۸۹}: 111).

One of the most important evidence to complete the knowledge of existing historical sources about the presence of the Sassanid in the Central plateau of Iran can be obtained through archaeological studies. Although systematic studies haven't been carried out in this region yet, some sporadic archaeological surveys indicate the existence of different historical periods, most notably in *Shirkooh*, a village located in the northeastern part of Nain. During this survey, archaeologists found a site consisting of a *Čahārtāq*, a fortress, and a *Soffeh* which date back to the Sassanid and early Islamic era. The aim of this paper is to discuss these three important architectural structures.

***Čahārṭāq* (Four arches)**

Čahārṭāq and fire-temples are among the most important archaeological and yet controversial structures of the Sassanian architecture. The *Čahārṭāq* of Shirkooh, located in the central part of Naein, can also be placed in this category. In 2002 the building was listed as a national property of Iran with the registration no. 7222 and after that, it was restored by Shah-Hosseini (Shah-Hosseini, 2002: 327). The *Čahārṭāq* of Shirkooh is a square-shaped structure with approximate dimensions of 10 meters. Its current height is 12/40 meters, dome height is 6/10, and the internal height is 6/59 (Namjoo, 2013: 172). The architectural elements of *Čahārṭāq* consist of piers, arch, squinch, and dome. The interior has no special decoration, but remains of plasterwork could be seen in some parts of the squinches. Studying wares and plan of the building, we could say that this *Čahārṭāq* dates back to the Sassanid era. The well-known types of wares are bowls with smoothed or inverted rims (samples 2 and 3) comparable to wares of *Chal-e-Tarkhan*, *Tel Abu-Sharifeh*; and jars with quartet rounded rims (sample 4) can be compared with wares of Farsan (Khosrozadeh, 2014: figs. 83-5).

***Shirkooh* fortress**

The position of this fortress is in such a way that on top of it the *Čahārṭāq* is visible and on the other hand, the fortress is pretty obvious from the center of *Čahārṭāq*. Thus, these two structures are not far from each other. The fortress is constructed in the mountainous north of *Shirkooh* village. The plan of the fortress is almost irregular and a steep slope makes it hard to reach. The materials used in the construction of the fortress are cobblestones for the walls, mud-brick in towers and plaster as the main mortar of the entire building. At the interior of the fortress there is a rectangular structure which its directions are north-east south-west and somehow overlooking the low level of the plain and the village. The dimensions of this rectangular structure are 8 × 2 meters (Alian, 2007: 17). Due to unauthorized excavations inside the fortress, a piece of plasterwork was found; this piece is 16 cm long and 9.5 cm wide and its surface is engraved .

The type of design, which is likely to be two-dimensional, could have been used as part of a plaster pillar or *Qarniz* (baseboard). It should be noted that due to a lot of damages it is not easy to discuss

this piece. The side section has two vertical lines with two rows of pearls in the shape of laced circles. The main part of the design has also two waves motifs One up and the other down.

Terrace platform of *Shirkooh* (*Soffeh*)

Terrace platform is located at 38 7.33 N, 52 59 24 E (Aliyan, 2007: 21). It is constructed at the farthest end of the site which connects it to the mountain. The main construction material of this *Soffeh* consists of cobblestones of the river. Since this terrace platform is flat and elevated, from the top of it the fortress and *Čahārṭāq* are remarkably visible.

Unfortunately, many unauthorized excavations have been carried out the site that can be considered as the most important factor in the destruction of the surface of the terrace platform. It should be noted that during the survey of *Soffeh* we haven't found any cultural materials like wares. Overall it can be said that the most significant materials used in these structures (*Čahārṭāq*, fortress and terrace platform) are cobblestones and plaster mortar. Mud-brick was only used constructing fortification towers, while the plaster widely used for decorating and coating the walls of the fortress.

3. Conclusion

Based on the information obtained from the Muslim geographers and historians, *Shirkooh* region was under the cultural-political supervision of *Istakhr*, known as the northernmost *Kura* of Fars. The mountains of the *Shirkooh* region are naturally considered as an enclosure to cover the site from the world outside. *Shirkooh* fortress was built on top of a relatively steep and impassable mountain placed at the northernmost part of the site.

The plan of the fortress is approximately irregular because of the natural shape of the mountain. It is pretty obvious that the most important cultural material that exists in most of the sites and plays a crucial role in chronology is ware. The comparison of potsherds of *Shirkooh* fortress with samples of *Chal-e Tarkhan* at the central plateau of Iran, *Qal'eh Yazdgerd* at the west (Kermanshah province), *Oltan Qalasi* at Mugan plain, *Hajiabad* at Fars, *Tureng Tepe* at Gorgan, *Tel Abu-Sharifeh* at Iraq, indicates that the cultural materials of this site belongs to the Sassanid era. We believe because of the existence of a military fortress and a religious complex (*Chartaghi*) both close to a communication highway which connects south to the

north and west to the east, *Shirkoo* must have been a principal site of the Sassanid era. Considering that the interior of the fortress is not so large, it might have been used as a military or road controlling fortress. We hope more archaeological research helps us expand our knowledge of the site, especially obtaining an absolute dating through interdisciplinary studies.

Key words: Sassanid, Shirkoo, Naein, Archaeology, ware.

References [In Persian]:

- Al Tabari, Muhammad ibn Jarir (1996). *Tarikh* (History). Translated by Aboalghasem Payandeh. Tehran: Asatir.
- Ale.abolfazl. Khosrozadeh. Alireza (2006) « Sassanid pottery until the early Islamic era» In *Archeological survey Miyanab Shooshtar with an effort Abbas Moghadam*. Tehran: Cultural Heritage and Tourism Organization. pp 249-297.
- Al-Hamawi, Yaqut (2001). *Mu'jam al-Buldān* (Dictionary of Countries). Translated by Alinaghi Monzavi. Vol. 1. The first and second parts. Tehran: Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization.
- Alian, Alamdar (2007). Report on archaeological survey of Pakooh Naein. Isfahan. Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization. Unpublished.
- Al-maqdisi, Abū Abd Allāh Muḥammad ibn Aḥmad (1982). *Ahsan al-taqasim fi Marefat al -aqalim* (The Best Divisions for Knowledge of the Regions). Translated by Alinaghi Monzavi. Tehran: Authors and translators of Iran.
- Azad, Mitra (2005). A Study of the transformation of the Sassanid ritual buildings to the religious buildings of the early Islamic centuries of Iran. Tarbiat Modares University. Unpublished.
- CHRISTENSEN, ARTHUR EMANUEL (2001) *L'Iran sous les Sassanides* (Iran under the Sassanids). Translated by Rashid Yasemi. Tehran: Negah.
- Darvishiban, Khadijeh (2015). Study and Archeological survey of the Four-Arches (Čahārtāq) of Poshtkoo region, Ilam. Master's Thesis. University of Tehran. Unpublished.
- Daryae, Touraj (2009). *Shahrestaniha I Eransahr* (The Provincial Capitals of Iran). Translated by Shahram jalilian. Tehran: Toosbook.

- Estakhri, Abu Ishaq Ibrahim (1970). Masalak Va mamalek. Translation by Iraj Afshar. Tehran: Translation and Publishing Company.
- Ghodayani, Abbas. (2005). History of Iranian Culture and Civilization during the Sassanian Period. Tehran: Written culture
- Gholami J, heydari babakamal Y, Shadab far M. (2012) An Outlook to the Administrative Geography of Pars Province during Sassanid Period. Journal of cultural history studies. Vol.15. pp. 87-108.
- Godard, Andre (1996). Athār-é Īrān: Annales du Service Archéologique de l'Īrān. Translated by A.Sarveghade Moghaddam. Mashhad: Astan Quds Razavi.
- Heidari, Ahmad, Sarokhani, Zahra (2016). Pottery and archaeology of Kashan. Vol.1 (Before Islamic period). Tehran: Pazinehpress.
- Ibn al-Faqih, Ahmad ibn Muhammad (2000). Mukhtasar Kitab al-Buldan (the book of countries) Iran related section. Translated by Mohammadreza Hakimi. Tehran: Iranian Culture Foundation.
- Ibn Hawqal, Abū'l-Qāsim (1966). Šūrāt al-'Arḍ (The face of the Earth). Translated by Jafar Shoar. Tehran: FarhangIran.
- Ibn Ja'far, Qudama (2000). Kitab al-Kharaj (the Book of the Land Tax). Translated by Hossein Ghareh Chanlou. Tehran: Alborz.
- Ibn Khordadbeh (1991) Kitāb al Masālik w'al Mamālik (Descriptive geography). Translated by Hossein Ghareh Chanlou. Based on retrieved text of Michael Jan de Goeje. Tehran: maharat printing.
- Ibn-Balkhi. (2006). Fārsnāma (The book of Fars). Translated by Mansour Rastegar Fasei. Foundation for Fars Studies.
- Jayhānī, Abū Alghasem ibn Ahmad (1989). Ashkāl al-ālam (Forms of the world). Translated by Abd al-Salām Kātib. With introduction and annotations of Firuz Mansouri. Astan Quds Razavi publication: Behnashr.
- Khosrozadeh. Alireza (2014). An Investigation of the Transformation of the Human Habitat of Farsan Plain from Prehistoric to Islamic Period. Shahr e Kord. Shahrekord University
- Labbaf-Khaniki, Meysam (2006). Sasanian Pottery of Northeastern Iran Journal of the faculty of literature and humanities. Volume 59. Issue 186-4. pp. 143-177.
- Labbaf-Khaniki, Meysam (2012). An Introduction to Administrative Geography of Sasanian Iran. Faslname PAŽ. 10. pp. 116-131.

-Labbaḡ-Khaniki, Meysam (2008). political Administrative Geography of Nishapur During Sasanian period based on archaeological studies. Master's Thesis University of Tehran. Unpublished.

-Le Strange, Guy (2008). The lands of the eastern caliphate. Translated by Mohammad Erfan. Tehran: Translation and Publishing foundation.

-Markwart, Josef (1994). Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xoranaci. Translated by Maryam Ahmadi. Hehran: Ettela'at.

-Mazdapour, Katayun (2015). The religions of ancient Iran. Tehran: Samt.

-Mohamadifar, Yaghoub and Tahmasbi, Elnaz (2014). The Typology of Sassanid Pottery of Seymareh Valley, Case Study: Qale'h-ye Seyrom Shah. Archaeological Researches of Iran. Vol. 4 No. 7 Hamedan. pp. 133-152.

-Namjoo, Abbas. (2013). CHahar Taghi Structures of Iran (Based on the Islamic texts of the 3th to 9th centuries A.h & field studies). Tehran: Academic Jihad

-Nasroallahzadeh, Cyrus (2006). Pahlavi inscriptions of Kazerun. Tehran: Kazerunieh.

-National Geography Organization of Iran. (1982). Cultural Geography of the Republic of Iran. Tehran: Geographic Office of the Army.

-Nöldeke, Theodor (1999). Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden aus der arabischen. Translated by Abbas Zaryab. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.

-Pirnia, Karim (2005). Sabk'shināsī-i mi'mārī-i Īrānī (The stylistics of Iranian architecture). Edited by Gh. Hossein Memarian. Tehran: soroushdanesh.

-Sami, Ali (2010). Sassanid Civilization. Vol. 2. Tehran: Samt.

-Shahhosseini, Nouraldin (2002). Repair and restoration plan of Shirkooh fire-temple of Naevin. Athar Journal, volume 35. pp. 328-330.

-Ullrich V. Haleir (1975). Fortress, fireplace and four-arches of Nakhlak, remains of Sassanid Miners' Village. Translated by Soroush Habibi. Archaeological reports. Tehran: Translation and Publishing foundation.

References [In English]:

۸ / محوطه یادمانی شیرکوه ناین، نشانه‌ای نو...

- Adams, Robert M., 1970, Tell Abu Sarifa, "A Sassanian-Islamic ceramic sequence from south central Iraq", *Ars Orientalis* 8: pp 87-119.
- Azarnoush, M., (1994) The Sasanian Manor House at Hajiabad Iran, Monografie di Mesopotamia III, Florence: Casa Editrice Le Lettere.
- Davodzadeh, M., (1972), Geology and petrography of the Area North of Nain central Iran, Geological survey of Iran, Report No 14
- Keall, Edward J, and Margurite J. Keall, (1981), "The qaleh-I Yazddigird Pottery, A Statistical Approach" *Iran* 19: pp 33-80.
- Keliss, 1987, "Cal Tarkhan Sodontlich von Rey", *AMI* 20: pp 309-318.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال هجدهم، شماره سی و پنجم، بهار و تابستان ۱۳۹۸

محوطه یادمانی شیرکوه نایین، نشانه‌ای نو در مطالعات

دوران ساسانی فلات مرکزی ایران (ارزیابی

شواهد باستان‌شناختی و متون تاریخی)*

میلاذ باغ‌شیخی (نویسنده مسئول)^۱

محمداسماعیل اسمعیلی جلودار^۲

علیرضا خسروزاده^۳

مهدی شیخ‌زاده بیدگلی^۴

علمدارعلیان^۵

چکیده

متون دست اول تاریخی و شواهد باستان‌شناختی نظیر محوطه‌های باستانی و مواد فرهنگی (سفال، سکه و ..) و نیز کتب جغرافیایان قرون اولیه‌ی اسلامی آگاهی‌هایی از تقسیمات اداری ایالت پارس در دوران تاریخی به ما می‌دهند. شهرستان نایین یکی از بخش‌های استان اصفهان در حاشیه‌ی کویر است. پاکوه در سی کیلومتری شمال‌غرب شهرستان و محوطه‌ی شیرکوه در شش کیلومتری غرب روستای سپرو واقع شده‌است. به دلیل موقعیت جغرافیایی و سوق‌الجیشی، منطقه مستعد شکل‌گیری استقرارهای انسانی در طول زمان‌های مختلف بوده‌است. از جمله شواهد حضور ساسانیان در این منطقه می‌توان به قلعه، صفت و بنای چهارطاقی آن، اشاره نمود که حاکی از اهمیت این منطقه در دوران پیش‌گفته‌است و احتمالاً در گذشته این محل، در مسیر راهی با اهمیت قرار داشته‌است که ساسانیان در آن این محل اقدام به احداث قلعه در فراز کوهبر فراز شیرکوه (کوه زرد) در آن کرده‌اند. روش تحقیق در این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و گردآوری اطلاعات آن نیز به دو شیوه میدانی و اسنادی (کتابخانه‌ای) انجام گرفته‌است. آثار به‌دست‌آمده

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۸/۰۱/۲۰

m.baghsheikhi@ut.ac.ir

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۹/۰۱

نشانی پست الکترونیک نویسنده مسئول:

۱. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه تهران. ایران.
۲. استادیار و عضو هیات علمی گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران. ایران.
۳. استادیار و عضو هیات علمی گروه باستان‌شناسی دانشگاه شهرکرد. ایران.
۴. کارشناس ارشد باستان‌شناسی دانشگاه کاشان. ایران.
۵. کارشناس ارشد باستان‌شناسی اداره میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری اصفهان. ایران.

۸ / محوطه یادمانی شیرکوه نایین، نشانه‌ای نو...

شامل محوطه، قلعه و مکان مذهبی آن (چهارطاقی) نشان از اهمیت حضور ساسانیان در حوزه جغرافیایی فلات مرکزی داشته و مطالعات تطبیقی انجام شده روی سفال‌های به دست آمده از بررسی، نشان از ارتباط درون منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای آن داشته و سفال‌های این محوطه با محوطه‌های مختلفی از مناطق ایران و انیران نظیر قلعه یزدگرد، اولتان فالاسی دشت مغان، تورنگ تپه، میاناب شوستر و تل ابوشریفه دارد.

واژه‌های کلیدی: ساسانی، شیرکوه، نایین، باستان‌شناسی، سفال.

۱. مقدمه

قرارگیری استان اصفهان در شاهراه ارتباطی شمال به جنوب و غرب به شرق، باعث بستر مناسبی جهت نوآوری در زمینه هنری یا معماری بوده است. شهرستان نایین یکی از بخش‌های تابع استان اصفهان و در حاشیه کویر واقع شده است. منطقه پاکوه یکی از دهستان‌های حومه شهرستان نایین و در شمال غرب نایین قرار گرفته است. نام دیگر این آبادی « سپرو » است. محوطه باستانی شیرکوه در محدوده روستای سپرو و در شش کیلومتری غرب آن قرار گرفته است. ارتفاعات جنوبی این روستا از لحاظ بلندی چندان قابل توجه نیستند اما به لحاظ ساختاری، حصاری طبیعی جهت استتار و پوشیده نگاه داشتن محوطه از نظرها محسوب می‌شود.

روش تحقیق در این پژوهش از نوع توصیفی - تحلیلی و گردآوری اطلاعات آن نیز به دو شیوه میدانی و اسنادی (کتابخانه‌ای) صورت گرفته است. در روش اسنادی تمامی اطلاعات و داده‌های مربوط به حوزه شامل متون تاریخی به ویژه کتب جغرافیایان مسند جمع آوری شده است. در مطالعه میدانی باستان‌شناختی نیز ضمن بازدید از محوطه نسبت به مستندنگاری آثار بنایی و مواد فرهنگی نظیر سفال اقدام و در واقع مطالعه توصیفی به صورت کامل در این مرحله انجام گرفت؛ پس از آن داده‌های به دست آمده از طریق مطالعات اسنادی و باستان‌شناختی مورد ارزیابی قرار گرفت. در این روش با استفاده از مطالعات تطبیقی و مقایسه نسبت به گاهنگاری نسبی بنایی و مواد فرهنگی نظیر سفال از طریق مطالعات سبک‌شناختی و تطبیقی انجام شد.

نتیجه اولیه به دست آمده تعلق آثار به دوره ساسانی را نشان داد. در خاتمه نیز نسبت به تحلیل نتایج به دست آمده با توجه به آگاهی‌های قبلی ما در ارتباط با دوره ساسانی و ارتباط آن با فلات مرکزی انجام پذیرفت که در ادامه به صورت مبسوط به آن خواهیم پرداخت.

۱-۱. بیان مسئله

شهر نایین و منطقه شیرکوه در دوران قبل از اسلام جزء ایالت فارس بوده است. این ایالت به پنج خوره تقسیم می شد؛ یکی از وسیع ترین خوره ها، اصطخر بود که مرکز آن یزد و مهم ترین شهر آن نایین بوده است. با توجه به اینکه منطقه شیرکوه نیز جزئی از ایالت اصطخر بوده، متأسفانه تاکنون مطالعه دقیقی راجع به دوره ساسانی آن انجام نشده است. با توجه به مدارک باستان شناسی و نوشتاری می توان از شیرکوه به عنوان یکی از شاخص ترین محوطه های ساسانی شرق اصفهان یاد کرد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

درباره این منطقه به جز اطلاعات محدود به دست آمده از گزارش کوتاه هیئت زمین شناسی آلمانی که در سال ۱۹۶۵ م. منطقه را تحت عنوان «مطالعات زمین شناسی و سنگ شناسی شمال نائین» بررسی کردند، اطلاعات دیگری در دست نیست (davodzadeh, 1972)؛ در سال ۱۳۸۶ شمسی علمدار حاجی محمدعلیان منطقه شیرکوه نایین را بررسی و محوطه بزرگ ساسانی شامل چهارطاقی، صفه و قلعه را معرفی کرد (حاجی محمدعلیان، ۱۳۸۶) در بازدید دوباره از محوطه در سال ۱۳۹۵، مواد فرهنگی و آثار معماری باقی مانده از محوطه شیرکوه به دست نگارندگان مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفت.

۱-۳. ضرورت پژوهش

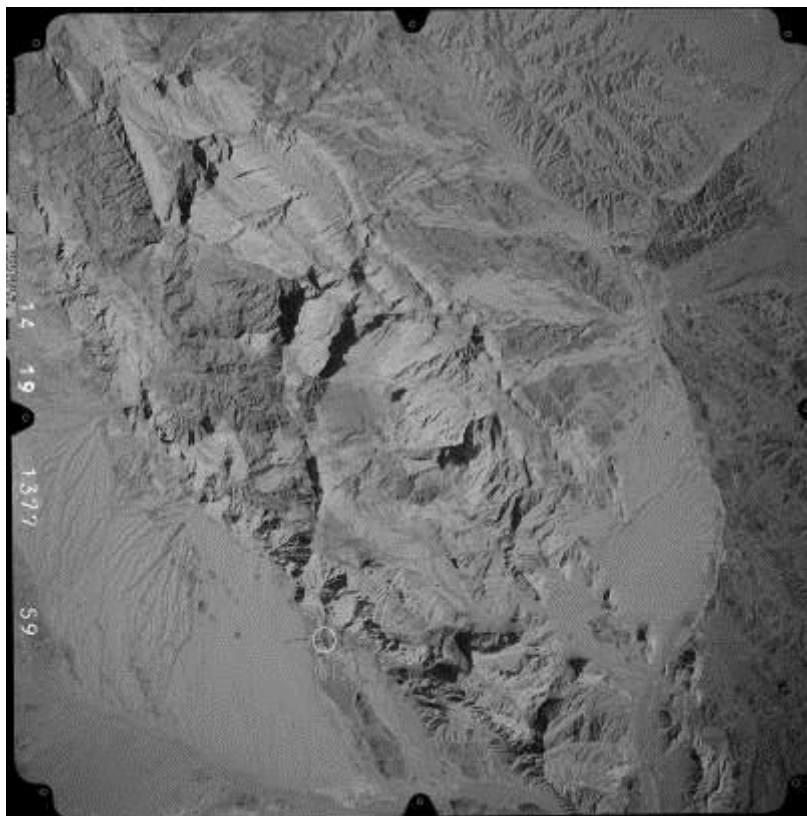
به رغم اهمیت دوره ساسانی در استان اصفهان، با توجه به اینکه در حدفاصل فلات مرکزی، فارس و غرب ایران قرارداد، تحقیق جامعی درباره وجود مراکز مهم ساسانی در این منطقه انجام نگرفته است. درک باستان شناسی دوره ساسانی در منطقه نائین تا حد زیادی می تواند به شناخت ما از کم و کیف شکل گیری محوطه ها و مراکز شهری مهم ساسانیان در این منطقه کمک کند. از طرف دیگر با توجه به قرارگیری این منطقه بین مناطق مهم فرهنگی و مراکز حکومتی ساسانیان یعنی فلات مرکزی و فارس، با مطالعه و گونه شناسی مواد فرهنگی به دست آمده از این محوطه می توان به میزان برهم کنش های فرهنگی بین این مناطق پی برد.

۱۰ / محوطه یادمانی شیرکوه نائین، نشانه‌ای نو...

۲. بحث و بررسی

۲-۱ موقعیت جغرافیایی قلمرو پژوهش

شیرکوه یکی از دهستان‌های حومه شهرستان نائین است که سپرو^۱ نام دیگر این آبادی است. این آبادی در مختصات جغرافیایی طول ۵۳ درجه و ۱ دقیقه طول جغرافیایی و ۳۳ درجه و ۶ دقیقه عرض جغرافیایی و در ۳۰ کیلومتری شمال غربی شهرستان نائین قرار دارد (شکل ۱). کوه زرد در شمال باختری و کوه گلی جنوب خاوری آبادی است. آبادی شیرکوه بر اساس گزارش منتشره به سال ۱۳۶۴ در محدوده اراضی روستای سپرو تلقی شده است (فرهنگ جغرافیایی ارتش، ۱۳۶۴: ۶). این محوطه در ۳۶ کیلومتری شمال غربی شهر نائین در بخش مرکزی شهرستان و هفت کیلومتری غرب روستای سپرو قرار دارد. اقلیم منطقه از نوع معتدل با پوشش استپ‌های بیابانی است. البته در فصل بهار اعتدال هوا موجب رویش درختچه‌ها و گل‌های وحشی در ارتفاعات منطقه می‌شود اما خشک‌سالی‌های پی‌درپی باعث کمبود منابع آبی و به تبع آن خشکی منطقه شده است.

شکل ۱- عکس هوایی منطقه شیرکوه نائین، محوطه با دایره سفید رنگ مشخص شده است (سازمان نقشه برداری کشور)

۲-۲. شواهد تاریخی تقسیم‌بندی ایالت پارس در دوره ساسانی

ایالت پارس در دوره ساسانی به طور خاص، و در ادوار مختلف تاریخی دیگر، یکی از ایالت‌های مهم ایران در روزگار باستان به حساب می‌آمد، چراکه از اوایل دوران تاریخی تاکنون شاهد ظهور و افول حکومت‌ها و تمدن‌های مختلف بوده است. اگرچه در دوره‌های تاریخی حدود و ثغور ایالت پارس تغییراتی رخ داده ولی با این وجود امروزه فارس استانی است در جنوب ایران، که از شمال به اصفهان، از جنوب به استان هرمزگان و بندرهای خلیج فارس، از غرب به خوزستان و از شرق به کرمان محدود می‌شود (غلامی و دیگران، ۱۳۹۲: ۹۲). به گزارش منابع نوشتاری، پیش از اصلاحات قباد اول و خسرو اول، یک «ایران سپاهبد»^۲ فرمانده همه نیروهای جنگی شاهنشاهی بود، اما در زمان خسرو انوشیروان

تقسیمات نظامی ایران تغییر و پس از آن از اصطلاحات «چهار سپاهبد» استفاده کردند که هر کدام فرماندهی بخشی از نیروهای جنگی ایران را به دست گرفتند. وسیع‌ترین بخش اداری دوره ساسانی کشور بود (دریایی، ۱۳۹۲: ۱۵). شاهنشاهی ساسانی، ایران را به چهار کوست^۳ تقسیم کرد:

۱- کوست خراسان، بخش شمال شرق؛

۲- کوست خوروران، بخش جنوب غرب؛

۳- کوست نیمروز، بخش جنوب شرق؛

۴- کوست آدریادگان، بخش شمال غرب (شکل ۲) (دریایی، ۱۳۸۸: ۲۴-۲۱). ایالت پارس در زمان ساسانی در کوست نیمروز قرار داشت (قدیانی، ۱۳۸۷: ۲۲-۲۱). این ایالت در دوران قبل از اسلام به پنج کوره^۴ تقسیم می‌شده است. اصطخری، ابن فقیه همدانی، ابن خردادبه، قدامه بن جعفر، پارس را دارای پنج کوره/ ناحیه می‌شمارند: «اول کوره اصطخر، دوم اردشیرخوره، سوم کوره دارابجرد، چهارم کوره قباد (ارجان) پنجم کوره سابور (شاپور)» (ن.ک: اصطخری، ۱۳۴۹: ۱۰۲-۹۵ ابن فقیه، ۱۳۷۹: ۱۷ ابن خردادبه، ۱۳۷۰: ۱۳۷ ابن جعفر، ۱۳۷۹: ۱۷).

کوره استخر، شمالی‌ترین کوره ایالت پارس است و در منابع آن را بهترین، قدیمی‌ترین، فراخ‌ترین دارالملک پارسیان در منابع دوران اسلامی و ساسانی معرفی کرده‌اند (ن.ک: مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۳۳ اصطخری، ۱۳۴۹: ۹۵). نائین در کوره اصطخر قرار داشت (شکل ۳). اصطخری (قرن ۴ ه.ق) در کتاب خود به ذکر نواحی این کوره می‌پردازد:

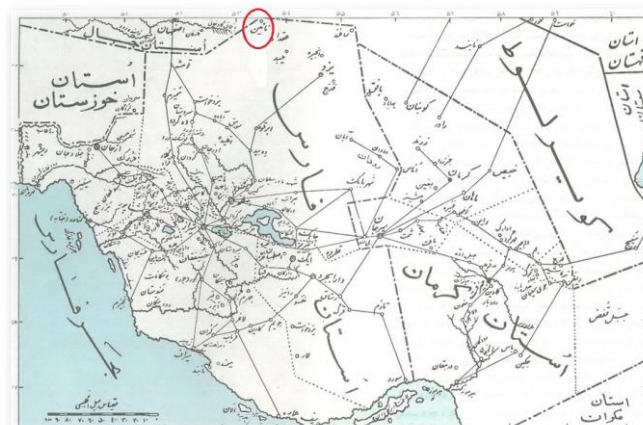
ناحیه یزد بزرگتر نواحی اصطخر باشد، سه جایگاه مسجد آدینه دارد: کته، میبد و نائین، بهره، روذان، ابرقو، اقلید، سرمق، جویرقان، ارخمان، جارین، قوین، طرخیشان، صاهک الکبری، صاهک الصغری، مروسف، فاتک، هراه، کلس، خیر، اذکان، سرشک، راذان، بیضا، هزار، مائین، ایرج، رامجرد، طسوج، حیره، کاسکان، حمر، فاروق، سرواب، کمین، رون، ارد، کورد، کلار، سروستان، اوسپنجان، سردن، لورگان، اسلان، بامان، خمایگان سفلی.

(اصطخری، ۱۳۴۹: ۹۹-۹۷)

ابن بلخی (قرن ۶ ه.ق) در *فارسنامه* خود در مورد کوره استخر چنین می‌نویسد: شهرهای این کوره عبارتند از: یزد و اعمالش چون میبد و نایین و کته و فهرج. آورد بزرگ و کوچک، کورد و کلار، اسفیدان و قهستان، یزدخواست و دیه گوز و شورستان و آباد، خیرز، سروات، خبرک و قالی، مایین، ابرقویه، اقلید، سرمق، ارجمان، رون، کامفیروز، کمه فاروق و سیرا، صاهه‌ها و هراه، بوان، مروست، ابرج، اصطخر و مرودشت (ابن بلخی، ۱۳۷۴: ۲۹۵-۲۸۷).

شکل ۲- حدود تقسیمات مرزهای چهار کوست ساسانی (لباف‌خانیکی، ۱۳۸۷: ۲۳۲)

شکل ۳- دیار فارس و موقعیت شهر نائین در کوره اصطخر که با علامت دایره قرمز رنگ مشخص گردیده است (لسترنج، ۱۳۶۴ نقشه ۶)

ارزیابی منابع تاریخی: با بررسی منابع نوشتاری آنچه به دست می‌آید این است که ایالت فارس علاوه بر مرکزیت سیاسی و مذهبی ساسانیان، یکی از مناطق مهم به لحاظ اداری نیز به حساب می‌آمد. در دوران اصلاحات خسروانوشیروان، ایران به چهار بخش تقسیم شد و ایالت فارس در بخش نیمروز ربع جنوب شرق واقع شده بود و در متون تاریخی دست اول همانند شهرستان‌های ایرانشهر بدین موضوع اشاره شده است. این ایالت یکی از وسیع‌ترین ایالت‌های این بخش بوده و براساس نوشته‌های جغرافیایانویسان قرون

۱۴ / محوطه یادمانی شیرکوه نایین، نشانه‌ای نو...

نخستین اسلامی نظیر اصطخری، ابن حوقل، جیهانی به پنج کوره تقسیم می‌شده است (ن.ک: اصطخری، ۱۳۴۹: ۹۵؛ ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۳۴؛ جیهانی، ۱۳۴۸: ۱۱۰) و جملگی شهرستان نائین را جزء کوره اصطخر فارس به حساب آورند و به کرات در منابع گوناگون به این موضوع اشاره شده است.

۲-۳. شواهد باستان‌شناختی حضور ساسانیان در منطقه‌ی شیرکوه نائین

یکی از مهم‌ترین منابع در تکمیل آگاهی‌های منابع تاریخی موجود درباره‌ی حضور ساسانیان در فلات مرکزی، مطالعات باستان‌شناختی شامل بررسی و کاوش است. هرچند در این منطقه مطالعات روشمند و گسترده‌ای انجام نشده است اما بررسی باستان‌شناختی انجام‌شده در آن منجر به شناسایی آثاری متعلق به ادوار مختلف شده‌است که مهم‌ترین آنها در روستای شیرکوه، یکی از دهستان‌های حومه‌ی شمال‌غربی شهرستان نائین صورت گرفته‌است. شناسایی محوطه‌ای متشکل از سه بنای چهارطاقی، قلعه و صفت آن از دوره ساسانی و صدر اسلام است. همچنین قدیمی‌ترین آثاری که از منطقه پاکوه نائین به دست آمده مربوط به دوره فراپارینه‌سنگی است (davodzadeh, 1972: 86). با توجه به موضوع مقاله در ادامه به توصیف این سه بنا پرداخته می‌شود.

۲-۳-۱. چهارطاقی شیرکوه نائین

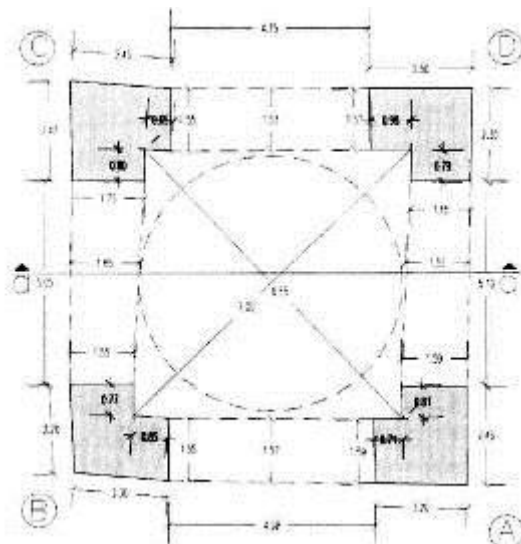
از جمله آثار مهم باستان‌شناختی و در عین حال بحث‌انگیز دوره ساسانی، چهارطاقی‌ها و آتشکده‌های این دوره هستند که چهارطاقی شیرکوه را می‌توان از آن جمله به حساب آورد. چهارطاقی‌ها دسته‌بندی گوناگونی دارند و به دو دسته ساده و مرکب تقسیم می‌شوند. بعضی از چهارطاقی‌ها، تنها در یک مکان قرار گرفته‌اند و هیچ شواهدی مبنی بر این که چهارطاقی به بناهایی وابسته بوده‌اند مثل سکونت موبدان، انبار و غیره در آن‌ها مشاهده نمی‌شود که می‌توان این‌ها را در زمره چهارطاقی ساده دسته‌بندی نمود و دسته‌ای دیگر چهارطاقی‌ها در اطراف خود دالان طواف و بناهای الحاقی نیز دارند. از نمونه چهارطاقی‌های ساده، چهارطاقی شیرکوه نائین است، که در ادامه به توصیف آن پرداخته خواهد شد. چهارطاقی شیرکوه در بخش مرکزی نائین واقع شده‌است. (شکل ۴) این بنا در بهمن ماه سال ۱۳۸۱ ه.ش به شماره ثبت ۷۲۲۲ در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده و شاه حسینی آن را مرمت کرده است (شاه حسینی، ۱۳۸۱: ۳۲۷).

شکل ۴- موقعیت چهارطاقی شیرکوه نائین (سازمان نقشه برداری کشور)

پلان بنا مربع شکل است و ابعاد بنا نزدیک به ۱۰ متر و ارتفاع فعلی بنا ۱۲/۴۰ متر است (شکل ۵). ابعاد خارجی جرزها از ۲/۳۰ تا ۲/۵۰ متر و ابعاد داخلی جرزها ۱/۵۹ تا ۱/۲۵ متر متغیر است، ارتفاع گنبد ۶/۱۰ متر و فضای داخلی آن ۶/۵۹ متر است (نامجو، ۱۳۹۲: ۱۷۲).

۱۶ / محوطه یادمانی شیرکوه نائین، نشانه‌ای نو...

شکل ۵- پلان چهارطاقی شیرکوه نائین (شاه حسینی، ۱۳۸۱: ۳۲۷)

چهارطاقی روی تپه‌ای قرار گرفته است که در پایین آن رودخانه فصلی جریان دارد. عناصر معماری این چهارطاقی شامل، جرزها، قوس‌ها، فیلیوش و گنبد است. از مصالح به کاررفته در بنا می‌توان به لاشه سنگ و ملات گچ اشاره کرد که در قسمت‌های مختلف بنا متناسب با پی بنا قابل مشاهده است؛ اکنون چهارپایه بنا، به جز گنبد آن بازسازی شده است. در این بنا تبدیل پلان مربع به دایره توسط فیلیوش‌ها صورت گرفته است. داخل چهارطاقی تزئینات خاصی مشاهده نمی‌شود، فقط در برخی از قسمت‌های فیلیوش‌ها، می‌توان بقایایی از گچ را مشاهده کرد (شکل ۶).

چهارطاقی شیرکوه به دلیل دور افتاده بودن از مسیرهای اصلی، دچار آسیب‌های انسانی و طبیعی شده است. حریم بنا توسط قاچاق‌چیان مورد تعرض قرار گرفته است. علاوه بر این، عوامل جوی نظیر نزولات باران شرایط ریزش گنبد بنا را تسهیل و اندود بنا را از بین برده است.

دید از غرب

دید از جنوب

محل مسیر رود دید از صفا

دید از قلعه شیرکوه

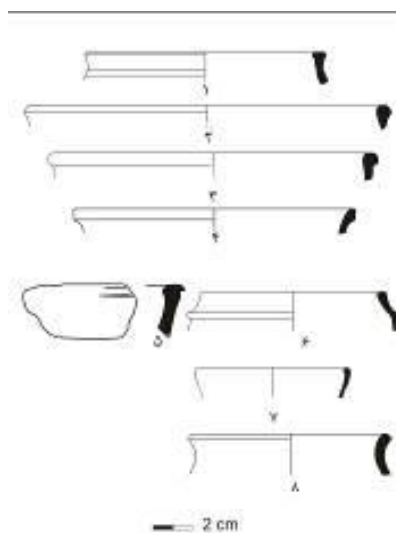
شکل ۶- چهارطاقی شیرکوه نائین (میلاد باغ شیخی)

۲-۳-۲. گاهنگاری پیشنهادی

علاوه بر سفال که یکی از مواد قابل اتکا در انجام گاهنگاری دوره‌های مختلف و از جمله دوره ساسانی است؛ استفاده از سبک‌شناسی معماری نیز یکی دیگر از راه‌های تعیین گاهنگاری بناها است. با مقایسه و تحلیل بنا و سفال‌های جمع‌آوری شده از سطح بنا می‌توان این چهارطاقی را اثری مربوط به دوره ساسانی معرفی نمود. نمونه‌های سفالی منتخب شامل کوزه با لبه ساده تخت به‌خارج‌برگشته نمونه ۱ با نمونه از حاجی‌آباد (Azarnush, 1994, fig 174: e)، کاسه با لبه ساده تخت یا گرد نمونه‌های ۲ و ۳ با

۱۸ / محوطه یادمانی شیرکوه ناین، نشانه‌ای نو...

نمونه‌های از چال ترخان، تل ابوشریفه، کوزه باله گرد چهاربر نمونه ۴ با نمونه از بررسی منطقه فارس (خسروزاده، ۱۳۹۳: شکل ۵-۸۳) قابل مقایسه هستند (شکل ۷، ۸ و ۹). پلان بنا از نوع چهارطاقی ساده با چهار درگاه باز است که با بیشتر چهارطاقی‌های دوره ساسانی ایران نظیر چهارطاقی‌های استان فارس چهارطاقی جره (گدار، ۱۳۷۱: ۳۵)، چهارطاقی مرودشت (نامجو، ۱۳۹۲: ۱۱۵)، چهارطاقی‌های استان ایلام نظیر چهارطاقی کوشک قانی‌فر (درویشی بان، ۱۳۹۴: ۱۰۸)، استان اصفهان نظیر چهارطاقی نخلک (اولریش، ۱۳۵۴: ۴۰۹)، چهارطاقی نیاسر (پیرنیا، ۱۳۸۴: ۱۱۵)، استان مرکزی نظیر چهارطاقی برزو (آزاد، ۱۳۸۴: ۲۷۲) و استان کهگیلویه و بویراحمد نظیر چهارطاقی خیرآباد (همان: ۲۹۹) قابل مقایسه است (شکل ۱۰).

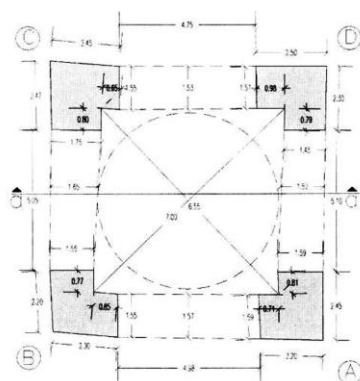
شکل ۷- منتخبی از طرح سفال‌های ساسانی شیرکوه ناین (میلاد باغ‌شیخی) شکل ۸- منتخبی از نمونه-های سفالی چهارطاقی شیرکوه ناین (میلاد باغ‌شیخی)

شکل ۹- جدول مشخصات منتخبی از سفال‌های شیرکوه ناین (میلاد باغ‌شیخی)

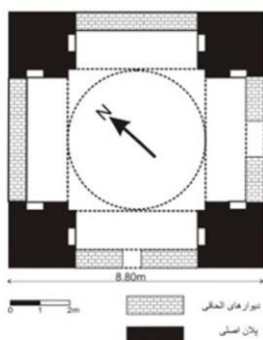
شماره	توصیفات نوع قطعه، نوع ساخت، پخت، رنگ خمیره، شاموت، تزئینات، پوشش و پرداخت سطح درونی و بیرونی	دوره	مکان مقایسه شده	مرجع
۱	لبه، چرخ‌ساز، کافی، نخودی، شن و ماسه، فاقد پوشش گلی	ساسانی	حاجی آباد	Azarnu sh 1994, fig174: e
۲	لبه، چرخ‌ساز، کافی، نخودی، شن و ماسه پوشش گلی غلیظ	ساسانی	ابوشریفه	Adams 1970, Fig z 6:
۳	لبه، چرخ‌ساز، کافی، نخودی، شن و ماسه، فاقد پوشش گلی	ساسانی	ابوشریفه، چال ترخان، قلعه سیرم شاه	Adams 1970, Fig z 6: Kleiss 1987, Abb 5:15 محمدی فر و طهماسبی، ۱۳۹۳ شکل ۸: ss189
۴	لبه، چرخ‌ساز، کافی، نخودی، ماسه، فاقد پوشش گلی	ساسانی	فارسان	خسروزاده، ۱۳۹۳ شکل ۵- ۸۳
۵	لبه، چرخ‌ساز، کافی، نخودی، ماسه و آهک، پوشش گلی غلیظ	ساسانی	ابوشریفه	Adams 1970, Fig 6: ag
۶	لبه، چرخ‌ساز، کافی، نخودی مایل به	ساسانی	فارسان	خسروزاده، ۱۳۹۳: ۶-۸۶

۲۰ / محوطه یادمانی شیرکوه نایین، نشانه‌ای نو...

			قهوه‌ای، ماسه و شن ریز، فاقد پوشش گلی	
لباف خانیکی، ۱-۲:۱۳۸۷	بندیان درگزر	ساسانی	لبه، چرخ‌ساز، کافی، نخودی مایل به قهوه- ای، ماسه و سنگ، فاقد پوشش گلی	۷
محمدی‌فر و طهماسبی، ۱۳۹۳ شکل ۱۸ SS72	قلعه سیرم شاه	ساسانی	لبه، چرخ‌ساز، کافی، نخودی، شن و ماسه، پوشش گلی غلیظ	۸

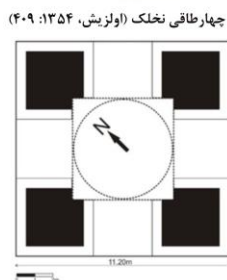
چهارطاقی شیرکوه نائین (شاه حسینی، ۱۳۸۲: ۳۲۹)

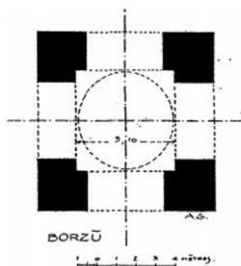
چهارطاقی نطنز (گدار، ۱۳۷۱: ۲۴۸)

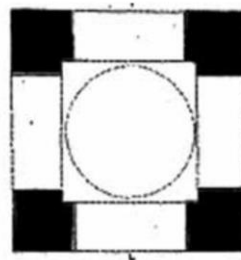
چهارطاقی جره (مصطفوی کاشانی، ۱۳۸۱: ۲۲۱)

چهارطاقی نخلک (اولزیش، ۱۳۵۴: ۴۰۹)

چهارطاقی برزو (آزاد، ۱۳۸۴: ۲۷۲)

چهارطاقی خیرآباد (آزاد، ۱۳۸۴: ۲۹۹)

چهارطاقی نیاسر (پیرنیا، ۱۳۸۴: ۱۱۵)

شکل ۱۰- مقایسه پلان چهارطاقی شیرکوه نائین با بناهای هم گروه (میلاد باغ شیخی)

۲-۳-۳. قلعه شیرکوه نائین

قلعه‌ها بر حسب موقعیت قرارگیری به دو گونه تقسیم می‌شوند: ۱- قلعه‌های جلگه‌ای (دشتی) ۲- قلعه‌های کوهستانی. از قلعه‌های کوهستانی می‌توان قلعه شیرکوه نائین را مثال

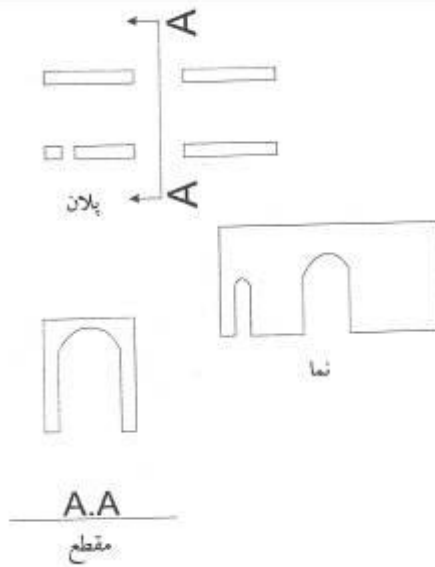
۲۲ / محوطه یادمانی شیرکوه نایین، نشانه‌ای نو...

زد که بر بالای کوهی نسبتاً سخت گذر ساخته شده است. موقعیت قرارگیری قلعه شیرکوه به گونه‌ای است که از قلعه شیرکوه، چهارطاقی و از مرکز چهارطاقی قلعه مشاهده می‌شود و فاصله‌ی زیادی بین آن‌ها وجود ندارد (شکل ۱۱). بنا در شمال روستای شیرکوه، بالای کوهی بنا شده که با شکل آن هماهنگ است، پلان و شکل قلعه تقریباً نامنظم بوده، به گونه‌ای که مسیر دسترسی به آن سخت و دارای شیب تندی است؛ حصار دور تا دور قلعه تا حدی زیاد تخریب شده است و فقط در قسمت شمالی، حصار سرتاسری آن نسبتاً سالم و پا برجا است. مصالح مورد استفاده قلعه قلوه سنگ در دیوار، خشت در برج‌ها و ملات گچ است. در داخل قلعه بنایی مستطیل شکل مشاهده می‌شود که جهت آن شمال شرق-جنوب غرب و مشرف بر سطح پایین دشت و روستا است. ابعاد این بنای مستطیل شکل ۸×۲ متر است (علیان، ۱۳۸۶: ۱۷) (شکل ۱۲).

در ضلع شمالی و جنوبی بنای مرکزی دو ورودی به شکل قرینه قرار دارد. تزئینات دیواره بیرونی و داخلی بنای مرکزی از گچ است. طاق آن تخم‌مرغی (خاگی) شکل و تا حد زیادی تخریب شده است. داخل این مکان و در قسمت شمالی آن نیز دو عدد طاقچه به صورت قرینه هم، با مقطع مستطیلی شکل دیده می‌شود. در حصار غربی بنا بقایایی از یک تیردان با مقطع مستطیلی شکل نیز وجود دارد. در بیرون از بنای مرکزی قلعه بر اثر حفاری‌های غیرمجاز عوامل انسانی و عوامل طبیعی به نظر می‌رسد که سه نوع دیوار چینی مشخص باشد: ۱. دیوار سنگی قلعه ۲. دیوار خشتی ۳. دیواری با آجر قرمز رنگ و ملات گچ. همان گونه که در پیش گفتیم موقعیت قلعه به گونه‌ای است که از مرکز چهارطاقی قلعه دیده می‌شود (شکل ۱۳ و ۱۴).

شکل ۱۱- نقشه موقعیت قلعه شیرکوه نائین (سازمان نقشه برداری کشور)

شکل ۱۲- پلان بنای مرکزی قلعه شیرکوه نائین (علیان، ۱۳۸۶)

۲۴ / محوطه یادمانی شیرکوه نائین، نشانه‌ای نو...

قلعه شیرکوه دید از غرب

قلعه شیرکوه دید از شرق

بنای مرکزی قلعه شیرکوه

بنای مرکزی قلعه دید از روبه رو

شکل ۱۳ - قلعه شیرکوه نائین (میلاد باغ شیخی)

شکل ۱۴- قلعه شیرکوه نائین (میلااد باغ شیخی)

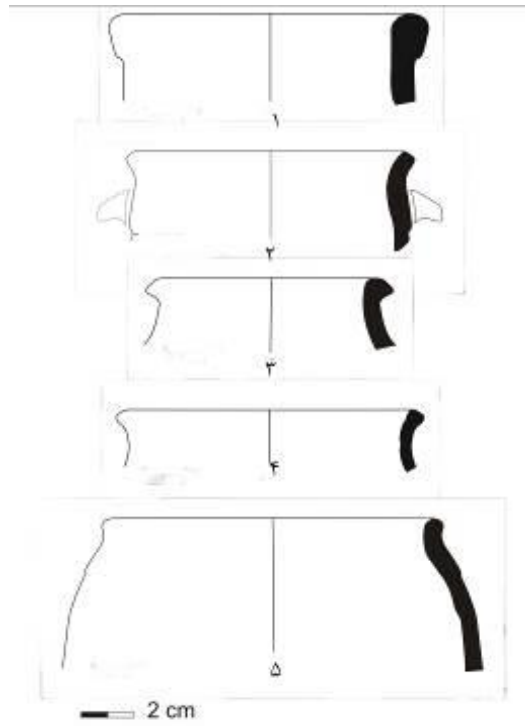
در اثر حفاری‌های غیر مجاز قطعه‌ی از یک گچبری روی سطح قلعه یافت شد. قطعه گچبری ۱۶ سانتی‌متر طول و ۹/۵ سانتی‌متر عرض دارد و بر دو سطح دارای نقش است. نوع نقش که احتمالاً به صورت دو بعدی است، نشان از کاربرد آن به عنوان بخشی از ستون نمای گچی یا قرنیز می‌توانسته باشد، اظهار نظر درباره آن به جهت آسیب فراوان دشوار است. بخش کناری آن دارای دو کمر بند خطی عمودی بوده که ما بین آن دو ردیف مروارید به شکل عمودی با دایره‌های اشکی شکل قابل مشاهده است. بخش اصلی نقش نیز دارای دو ردیف موج یکی به سمت پائین و دیگر به سمت بالا است. بازسازی نقش به دلیل آسیب فراوان مشکل است اما به نظر می‌رسد طرح قالبی بوده و روی سطح گچی صاف شده اجرا شده است. این موتیف چه به عنوان قرنیز، چه به عنوان ستون‌نما به شکل قالب‌های گچی ساسانی ساخته شده است و نمونه قابل مقایسه با آن یافت نشد (شکل ۱۵).

۲۶ / محوطه یادمانی شیرکوه نایین، نشانه‌ای نو...

در اطراف قلعه پراکندگی سفال بر سطح قلعه به همراه قطعات بنایی از قبیل مصالح معماری و تزیینات وابسته به آن از جمله گچبری قابل مشاهده است، که پس از انجام مطالعات مقایسه‌ای، گاهنگاری آن به دوره ساسانی و البته تداوم آن به نظر در صدر اسلام محتمل دانسته شد. (شکل ۱۶، ۱۷ و ۱۸).

شکل ۱۵ - قطعه گچ تزیینی یافت شده از سطح قلعه در میان حفاری‌های غیرمجاز (میلاد باغ‌شیخی)

شکل ۱۶-منتخبی از طرح سفال‌های قلعه شیرکوه نائین (میلاد باغ شیخی)

۲۸ / محوطه یادمانی شیرکوه ناین، نشانه‌ای نو...

شکل ۱۷- نمونه‌هایی از سفالینه‌های قلعه شیرکوه ناین (میلاد باغ شیخی)

شکل ۱۸- جدول مشخصات منتخبی از سفال‌های شیرکوه ناین (میلاد باغ شیخی)

شماره	توصیفات نوع قطعه، نوع ساخت، پخت، رنگ خمیره، شاموت، تزئینات، پوشش و پرداخت سطح درونی و بیرونی	دوره	مکان مقایسه شده	مرجع
۱	لبه، چرخ‌ساز، کافی، قرمز، ماسه، پوشش گلی غلیظ	ساسانی	کاشان قلعه یزدگرد	حیدری و ساروخانی، ۱۳۹۵: ص ۳۴۱، ش ۳ Keall & Keall 1981, fig11-3

---	---	---	لبه و دسته چرخ‌ساز، کافی، قرمز، شن ریز و ماسه، فاقد پوشش گلی	۲
Keall & Keall 1981, fig14-23	قلعه یزدگرد	ساسانی	لبه، چرخ‌ساز، کافی، قرمز، شن ریز، فاقد پوشش گلی	۳
حیدری و ساروخانی، ۱۳۹۵: ۳۷۲، ش ۳	کاشان	ساسانی	لبه، چرخ‌ساز، کافی، قرمز، شن و ماسه، پوشش گلی غلیظ	۴
عالی و خسروزاده، ۱۳۸۵، شکل ۱۶-۶۳	میاناب	ساسانی	لبه، چرخ‌ساز، کافی، قرمز، شن و ماسه، فاقد پوشش گلی	۵

۲-۳-۴ صفة شیر کوه

این صفة در موقعیت جغرافیایی طول شمالی ۳۳. ۷. ۳۸ و ۲۴. ۵۹. ۵۲ طول شرقی قرار دارد (علیان، ۱۳۸۶: ۲۱). ساخت بنا روی سطحی بلندتر از سطح زمین، سبقه کهن داشت، به عنوان مثال می‌توان از صفة «تخت جمشید» هخامنشی یا صفة «برده نشانده» در خوزستان نام برد. این صفة در منتهی‌الیه محوطه و متصل به کوه و از قلوه سنگ‌های درشت ساخته شده است؛ سطح صفة صاف است. ارتفاع صفة نسبتاً بلند و از سطح صفة می‌توان چهارطاقی و قلعه شیر کوه را مشاهده نمود. روی سطح صفة حفاری‌های متعدد غیر مجاز انجام شده که از عوامل تخریب سطح صفة یاد شده است. طی بررسی میدانی هیچ‌گونه آثار و مواد فرهنگی نظیر سفال از سطح آن به دست نیامد (شکل ۱۹).

شکل ۱۹- صفة شیرکوه (میلاد باغ شیخی)

ارزیابی شواهد باستان‌شناسی: منطقه پاکوه به دلیل موقعیت جغرافیایی و سوق الجیشی، مستعد شکل‌گیری استقرارهای انسانی در طول زمان‌های مختلف بوده است. چهارطاقی از لحاظ موقعیت قرارگیری به شکلی است که از مرکز آن قلعه و صفة را می‌توان مشاهده نمود. پلان چهارطاقی همانند سایر بناهای دوره ساسانی خود مربع - گنبددار، که چهار دهانه وسیع به اطراف دارد و فضای داخلی آن به گونه‌ای است که از همه جهات قابل مشاهده است. در مورد کارکرد این نوع چهارطاقی‌ها مباحث متعددی مطرح است؛ به عنوان مثال گدار معتقد هست که این بناها ویرانه‌های آتشکده‌های ساسانی هستند که آتش از فاصله دور از میان دهانه‌های چهارطاقی قابل مشاهده بوده یا میل راهنما هستند (گدار، ۱۳۷۵: ۷۸-۷۳). گنبد چهارطاقی شیرکوه با استفاده از لاشه‌سنگ بر زیر بنای مربع نهاده شده است که برپایی گنبد به کمک فیلپوش یا گوشه‌سازی صورت گرفته و این شیوه کلی تا اواخر دوره ساسانی در تمامی بناها (همانند چهارطاقی نیاسر کاشان) تقریباً

استفاده می‌شد. طی بازدید میدانی دوباره نگارنده از بنای چهارطاقی در سال ۱۳۹۵ خورشیدی، در اطراف بنا سفال‌های فراوانی وجود داشت و با توجه به شکل و نقش آن‌ها و مقایسه با دیگر محوطه‌های هم‌دوره، از نظر گاهنگاری پیشنهادی، به دوره ساسانی قابل انتساب است. شواهد و مدارک به دست آمده از قلعه، نظیر قطعات سفالین و نوع معماری و قطعه گچ یافت شده از سطح محوطه، بر ساسانی بودن قدمت قلعه و تداوم استقرار در آن به احتمالی ضعیف‌تر در صدر اسلام تأکید دارد. شاخص‌ترین مصالح مورد استفاده در این بناها (چهارطاقی، قلعه و صفه) سنگ لاشه با ملات گچ است، از خشت نیز در ساخت برج‌های قلعه استفاده شده است. از گچ به طوره گسترده برای تزئینات و اندود دیوارها استفاده شده است.

۳. نتیجه گیری

تلفیق نوشته‌های مورخین و جغرافیایانویسان نشان می‌دهد که این منطقه شیرکوه، حیات سیاسی خود را تحت لوای حوزه فرهنگی اصطخر سپری کرده است و براساس نوشته‌های جغرافیایانویسان قرون نخستین اسلامی نظیر اصطخری، ابن حوقل، مقدسی، فارس به پنج خوره / کوره تقسیم می‌شد و کوره اصطخر وسیع‌ترین و شمالی‌ترین کوره فارس بود. ارتفاعات محوطه شیرکوه از لحاظ بلندی چندان قابل توجه نیستند اما به لحاظ ساختاری، حصاری طبیعی جهت استتار و پوشیده نگاه داشتن محوطه از نظر محسوب می‌شود. قلعه شیرکوه در منتهی‌الیه شمالی روی کوهی نسبتاً صعب‌العبور ساخته شده است که بر سطح دشت اشراف دارد. پلان قلعه نسبتاً نامنظم است. مهم‌ترین مواد فرهنگی که در بیشتر محوطه‌ها وجود دارد و در گاهنگاری می‌توان از آن استفاده نمود سفال است. در اطراف قلعه شیرکوه سفال‌های فراوانی پراکنده است که با مقایسه آن‌ها با دیگر محوطه‌های حفاری شده، این دوره از قبیل چال‌ترخان فلات مرکزی، قلعه یزدگرد در غرب، اولتان قلاسی دشت مغان، حاجی آباد فارس، تورنگ تپه گرگان و تل ابوشریفه، مربوط به دوره ساسانی است. چهارطاقی در قسمت جنوب، صفه شیرکوه در غرب و متصل به کوه قرار دارد. مقایسه و تحلیل پلان چهارطاقی و سفال‌های جمع‌آوری شده از سطح بنا به دوره ساسانی باز می‌گردد. وجود قلعه‌ای به نظر نظارتی، محوطه و بنای دینی نزدیک آن و به‌ویژه به‌واسطه قرار داشتن آن در مسیر ارتباطی شرق به غرب و جنوب به شمال، نشان از اهمیت این منطقه دارد. نظر به این که فضای داخلی قلعه چندان بزرگ نیست شاید از آن به عنوان قلعه نظامی و یا راهداری استفاده می‌شده است. به دلیل وضعیت توپوگرافی منطقه از لحاظ وجود عوامل دفاعی طبیعی مانند بلندی‌ها، این منطقه مکان مناسبی برای ساخت قلعه

بوده است. در کنار چهارطاقی شیرکوه رودخانه فصلی قرار دارد که به نظر وجود آب در کنار چهارطاقی، علاوه بر نقش آن در جغرافیای کشاورزی منطقه، نشان‌دهنده نگاه مذهبی ساسانیان به تقدیس آب بعنوان عنصری اصلی در دین این سلسله دارد. مصالح به کاررفته در چهارطاقی بیشتر از مصالح بوم‌آورد منطقه بوده است به طوری که در مناطق کوهستانی نظیر شیرکوه مصالح غالب سنگ‌لاشه است. متأسفانه در مورد کاربری صَفَه نمی‌توان اظهار نظر کرد، ولی در گذشته احتمالاً بناهای روی آن ساخته شده‌بوده که امروزه تماماً بر اثر عوامل انسانی و طبیعی تخریب شده‌است. در پایان امید است تا با پژوهش‌های باستان‌شناسی، همچون حفاری و لایه‌نگاری به زوایای مبهم و تاریک محوطه و به‌ویژه تاریخگذاری دقیق آن از طریق مطالعات میان‌رشته‌ای دست یافت.

پی‌نوشت‌ها

۱. درباره وجه تسمیه‌ی نام روستا با توجه به واکاوای متون تاریخی منبعی در دسترس نیست، اما طی گفت‌گویی شفاهی با قاسمی دهیار این روستا، آنها معتقد هستند که در گذشته‌های دور به دلیل وجود سیل‌های متعدد در مسیر روستا، سیل‌بندهایی، جهت جلوگیری از سیل به عنوان سپر ایجاد می‌کردند و نام این روستا بر گرفته از آن می‌باشد.
۲. سپهد کل ایران «بزرگ فرمدار» نام داشت (نودلکه، ۱۳۷۸: ۴۰ کریستین‌سن، ۱۳۹۰: ۳۷۵).
۳. کوست «نمروج» که صحیح آن «کوستانمروز» و به زبان پهلوی «کوستانم‌روز» و به ارمنی کوست «نمرگ» است، شرح دقیقی از ایلات ایران در دوره ساسانی را ارائه می‌کند. در دوره ساسانی هر کوست به چند استان تقسیم می‌شد، البته تناقض‌هایی در طرح این چهار کوست وجود دارد. موسی خورنی محل فارس و سیستان را در کوست نیمروز آورده است در حالی که ثعالبی محل سیستان را در کوست خراسان و محل فارس را در کوست نیمروز آورده است. (غلامی و دیگران، ۱۳۹۲: ۹۱). مارکوارت کوست نیمروز را شامل ۱۹ استان می‌داند. از جمله شهرهای این کوست عبارتند از: «پارس، خوزستان، سپهان، کرمان، توران و مکران، سند و سرمان، سپیت (اسیذ)، وشت، سگستان، زابلستان، میشان، هگر، پنیات اردشیر، دیرین، میش ماهیگ، مزون، خورهرستان (لارستان)، دی بول، سپال» (سامی، ۱۳۸۹/۲: ۳۲۰-۳۱۹).
۴. جغرافی‌نگاران دوره اسلامی، از جمله یاقوت حموی، در باب خوره می‌نویسد: «خوره هر سرزمینی است که چند دیه را در برگیرد، این دیه‌ها ناگزیر باید یک قصبه یا شهرستانی یا رودخانه‌ای داشته باشند که

نام آن بر همه خوره نهاده شود» (یاقوت، ۱۳۸۰: ۳۷) اما ابن خردادبه کوره را برابر با استان می‌داند (ابن خردادبه، ۱۳۷۰: ۵).

کتابنامه

الف. کتاب‌ها

- آزاد، میترا. (۱۳۸۴). *بررسی تحول بناهای مذهبی دوره ساسانی به بناهای مذهبی قرون اولیه اسلامی ایران*. پایان نامه دکتری. به راهنمایی محمدرضا پورجعفر. تهران: دانشگاه تربیت مدرس. منتشر نشده.
- ابن بلخی. (۱۳۸۵). *فارسنامه*. ترجمه منصور رستگار فسایی. بنیاد فارس‌شناسی.
- ابن جعفر، قدامه. (۱۳۷۹). *کتاب الخراج*. ترجمه حسین قره چانلو. تهران: البرز.
- ابن حوقل، ابوقاسم. (۱۳۴۵). *صورة الارض*. ترجمه جعفر شعار. تهران: فرهنگ ایران.
- ابن خردادبه. (۱۳۷۰). *المسالك و الممالک*. ترجمه حسین قره‌چانلو. از روی متن تصحیح شده دخویه، تهران: چاپ مهارت.
- ابن فقیه، احمد بن محمد. (۱۳۷۹). *مختصر البلدان* (بخش مربوط به ایران). ترجمه محمدرضا حکیمی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- اصطخری، ابواسحاق ابراهیم. (۱۳۴۹). *مسالك و الممالک*. ترجمه ایرج افشار. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- اولریش و؛ هالی یر. (۱۳۵۴). «دژ، آتشگاه و چهارطاق نخلک بقایای از یک آبادی معدنچیان دوره ساسانی». ترجمه سروش حبیبی. *مجموعه مقالات گزارش‌های باستان‌شناسی*. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- پیرنیا، محمد کریم. (۱۳۸۴). *سبک‌شناسی معماری ایرانی*. تدوین غلام‌حسین معماریان. تهران: انتشارات سروش دانش.
- جیهانی، ابوالقاسم بن احمد (۱۳۶۸). *اشکال العالم*. ترجمه عبدالسلام کاتب. با مقدمه و تعلیقات فیروز منصوری. مشهد: به‌نشر.
- حموی بغدادی، یاقوت. (۱۳۸۰). *معجم البلدان*. ترجمه علینقی منزوی. جلد اول. بخش اول و دوم. تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- حیدری، احمد و زهرا ساروخانی. (۱۳۹۵). *سفال و باستان‌شناسی کاشان*. جلد نخست: از دوره پارینه‌سنگی تا ورود اسلام. تهران: پازینه.

۳۴ / محوطه یادمانی شیرکوه نایین، نشانه‌ای نو...

- خسروزاده، علیرضا. (۱۳۹۳). *بررسی تحولی زیستگاه‌های انسانی دشت فارس از دوران پیش از تاریخ تا دوران اسلامی*. شهر کرد: نشر دانشگاه شهر کرد.
- درویشی بان، خدیجه. (۱۳۹۴). *بررسی و مطالعه باستان‌شناختی چهارتاقی‌های منطقه پشت کوه ایلام*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. به راهنمایی میثم لباف خانیکی. دانشگاه تهران. منتشر نشده.
- دریایی، تورج. (۱۳۸۸). *شهرستان‌های ایران شهر*. ترجمه شهرام جلیلیان. تهران: توس.
- سازمان جغرافیایی کشور. (۱۳۶۰). *فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور جمهوری اسلامی ایران*. تهران: اداره جغرافیایی ارتش.
- سامی، علی. (۱۳۸۹). *تمدن ساسانی*. جلد دوم. تهران: سمت.
- شاه‌حسینی، نورالدین. (۱۳۸۱). «طرح مرمت و احیاء آتشکده شیرکوه نائین»، *مجله اثر*، شماره سی و پنج، صص ۳۲۸-۳۳۰.
- طبری، محمدبن جریر. (۱۳۷۵). *تاریخ طبری*. ترجمه ابوالقاسم پاینده. جلد دوم. تهران: نشر اساطیر.
- عالی، ابوالفضل و علیرضا خسروزاده. (۱۳۸۵). «سفال‌های دوره ساسانی تا اوایل اسلام». *بررسی باستان‌شناسی میاناب شوشتر*. به کوشش عباس مقدم. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری. صص ۲۴۹-۲۹۷.
- علیان، علمدار. (۱۳۸۶). *گزارش بررسی باستان‌شناسی منطقه پاکوه نائین*. اصفهان. سازمان میراث فرهنگی و گردشگری. منتشر نشده.
- غلامی، جهانپور؛ یدالله حیدری باباکمال، و مریم شاداب‌فر (۱۳۹۲). «نگرشی بر جغرافیای اداری ایالت پارس در دوره ساسانی». *مجله مطالعات تاریخ فرهنگی*. سال چهارم. شماره ۱۵. صص ۸۷-۱۰۷.
- قدیانی، عباس. (۱۳۸۷). *تاریخ فرهنگ تمدن ایرانی در دوره ساسانی*. تهران: فرهنگ مکتوب.
- کریستن سن، آرتور. (۱۳۹۰). *ایران در زمان ساسانیان*. ترجمه رشید یاسمی. تهران: نگاه
- گدار، آندره. (۱۳۷۵). *آثار ایران*. ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم. مشهد: آستان قدس رضوی.
- لباف خانیکی، میثم. (۱۳۸۷). *جغرافیای اداری-سیاسی نیشابور در دوره ساسانی بر اساس مطالعات باستان‌شناختی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. به راهنمایی کمال‌الدین نیکنامی. دانشگاه تهران. منتشر نشده.
- لباف خانیکی، میثم. (۱۳۹۱). «مقدمه‌ای بر جغرافیای اداری - سیاسی ایران در دوره ساسانی». *فصلنامه باثر*. شماره ۱۰. صص ۱۱۶-۱۳۱.

- لباف‌خانیکی، میثم. (۱۳۸۷). «سفال ساسانی شمال شرق ایران (طبقه‌بندی، مقایسه و تحلیل براساس ویژگی‌های شکلی)». *مجله علمی-پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی*. دوره ۵۹. صص ۱۴۳-۱۷۷.
 - لسترنج، گای. (۱۳۶۷). *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی*. ترجمه محمد عرفان. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
 - مارکوارت، یوزف. (۱۳۷۳). *ایران‌شهر بر مبنای جغرافیای موسی خورنی*. ترجمه مریم احمدی. تهران: اطلاعات.
 - محمدی‌فر، یعقوب و الناز طهماسبی. (۱۳۹۳). «طبقه‌بندی سفال ساسانی دره سیمره، مطالعه موردی: قلعه سیرم‌شاه». *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*. شماره هفت. دوره چهارم. همدان. صص ۱۳۳-۱۵۲.
 - مزدپور، کتیون. (۱۳۹۴). *ادیان و مذاهب ایران باستان*. تهران: سمت.
 - مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد. (۱۳۶۱). *احسن التقاسیم فی معرفه القالیم*. ترجمه علینقی منزوی. تهران: مؤلفان و مترجمان ایران.
 - نامجو، عباس. (۱۳۹۲). *بناهای چهارتاقی ایران*. تهران: جهاد دانشگاهی.
 - نصرالله‌زاده، سیروس (۱۳۸۵). *کتابخانه‌های پهلوی کازرون*. تهران: کازرونیه.
 - نولدکه، تئودور، (۱۳۷۸). *تاریخ ایرانیان و عربها در زمان ساسانیان*. ترجمه عباس زریاب. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ب. منابع لاتین**

- Adams, Robert M. (1970) "Tell Abū Sarīfa : a Sassanian-Islamic ceramic sequence from south central Iraq ", *Ars orientalis* 8: pp 87-119
- Azarnoush, M. (1994) *The Sasanian Manor House at Hajiabad Iran*, Monografie di Mesopotamia III, Florence : Casa Editrice le Lettere.
- Davodzadeh, M. (1972) *Geology and petrography of the Area North of Nain central Iran*, Geological survey of Iran, Report No 14
- Keall, Edward J, and Margurite J. Keal (1981) "The qaleh-I Yazddigird Pottery, A Statistical Approach" *Iran* 19: pp 33-80.
- Keliss (1987) "Cal Tarkhan Sodatlich von Rey", *AMI* 20: pp 309-318.

